

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРНА ГЕРМЕНЕВТИКА ЯК МИСТЕЦТВО РОЗУМІННЯ Й ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

У статті аналізуються теоретичні підходи щодо сутності та визначення герменевтики як сучасної наукової дисципліни; обґрунтовуються особливості розвитку та основні напрямки дослідження цієї науки.

Ключові слова: літературна герменевтика, інтерпретація, розуміння, тлумачення, художній текст.

В статье анализируются теоретические подходы к сущности и определению герменевтики как современной научной дисциплины; обосновываются особенности развития и основные направления исследования этой науки.

Ключевые слова: литературная герменевтика, интерпретация, понимание, толкование, художественный текст.

The article analyses theoretical approaches to the essence and definition of hermeneutics as a modern scientific discipline and demonstrates the features of the development and main directions of the study of this science.

Key words: literary hermeneutics, interpretation, understanding, interpretation, artistic text.

Особливістю літературно-теоретичного дискурсу ХХ століття стала поява численних шкіл та напрямів, з-поміж яких особливе місце зайняла новітня герменевтика як окрема сфера наукового знання. Герменевтичний підхід одразу став одним із найбільш актуальних щодо аналізу художнього тексту, адже зосереджував свою увагу на рецепції й інтерпретації творів мистецтва, проблемі автора та авторської свідомості тощо. Починаючи від свого заснування й до сьогодні, герменевтика витримала чимало перевтілень, трансформацій і навіть критики, проте все це лише відкрило нову сторінку в історії її розвитку. У наш час означене вчення стало більше ніж просто конкретною теорією чи наукою, – воно стало принципом філософського підходу до дійсності.

Сьогодні ця наука завоювала науковий простір, дякуючи новизні своїх підходів та, що найголовніше, – результативності досліджень. Проте незважаючи на досить велику кількість робіт, присвячених цій дисципліні, багато ще в цьому напрямку недослідженого, нез'ясованого, суперечливого, чим і обумовлена актуальність пропонованої публікації.

Метою статті є аналіз теоретичних підходів щодо сутності та визначення герменевтики як сучасної наукової дисципліни, обґрунтування поглядів філософів та літературознавців на еволюцію предмета дослідження

герменевтики, що сприятиме більш чіткому окресленню її проблематики та зміцненню статусу цієї дисципліни в цілому.

Новизна роботи полягає не лише в розкритті поняття герменевтики як науки, а й розтлумаченні особливостей розвитку та основних напрямків дослідження цієї науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема інтерпретації літературних текстів є предметом зацікавлення багатьох науковців, які розглядають означену сферу в контексті герменевтики. Основні філософські праці з означеного вчення належать Г.-Г. Гадамеру, М. Гайдеггеру, В. Дільтею, Ф. Шлейєрмахеру, П. Рікеру, К. Ясперсу, Ю. Габермасу, Г. Альбертові.

Історичний аналіз розвитку герменевтичних ідей із позиції відповідних підходів досліджували В. Г. Кузнецов, Є. К. Бистрицький, С. Б. Кримський, А. А. Михайлов, Г. Л. Тульчинський (історико-гносеологічний підхід), К. Ясперс, П. Рікер, В. Лейбін (історико-психологічний підхід), Ю. Коткавірта, Ж. Грондін, В.С. Малахов (порівняльно-історичний підхід).

З-поміж дослідницьких праць, що описують спеціальні галузі герменевтичного аналізу, необхідно відзначити роботи О. А. Потебні (філологічна), Л. А. Маркової (теологічна), П. Рікера (психоаналітична, релігійна), Г. Альберта (історична), В. М. Мейзерського (середньовічна інтерпретація), І. А. Василенко (політична), Г. Зайферта (юридична герменевтика, "герменевтика життя").

В Україні на сьогоднішній день відсутня системна увага до цієї науки, хоча й існує зацікавленість нею. Надзвичайно цікавим українським виданням, що присвячене герменевтиці, є монографія С. Кошарного «Біля джерел філософської герменевтики» [4], в якій автор простежує початки філософської герменевтики ще до М. Гайдеггера.

Цікавою також є монографія О. Юркевича «Герменевтичні ідеї у східнослов'янській філософії» [6], де автор порушує питання діалогу між різними герменевтичними культурами, вживаючи термін «культура герменевтики», що досліджує національну специфіку розуміння з наголосом на ментальність і традиції.

П. Іванишин у праці «Національно-екзистенціальна інтерпретація» [1] також вживає термін «культура герменевтики», однак розуміє його по-іншому. Він веде мову про «націологічну герменевтику», що покликана допомагати в пізнанні власної національної чи будь-якої іншої культурної дійсності, про іманентний герменевтичний потенціал художньої літератури.

Вагомий внесок у розвиток української герменевтики зробив С.Квіт, посібник якого «Основи герменевтики» [3] вирізняється на тлі значної частини дослідницької продукції. У цій праці герменевтика розглядається як найдавніша і найпродуктивніша теорія та практика інтерпретації.

Виклад основного матеріалу. Термін «герменевтика» з давньогрецької перекладається як роз'яснення, тлумачення, під ним розуміється мистецтво і теорія тлумачення текстів. Саме поняття походить від імені грецького бога

Гермеса, основним завданням якого було тлумачити людям волю богів, оскільки їхня мова не завжди була зрозумілою простим смертним. Гермесу необхідно було пояснити, перекласти чи інтерпретувати те, що боги хочуть повідомити людям. За легендою, він пообіцяв своєму батькові Зевсу, що ніколи не буде обманювати, але й не обіцяв говорити всієї правди. Гермес намагався не заплутувати людей, а відкривати їм нові можливості у трактуванні послань богів. Зважаючи на це, під герменевтикою (*hermeneo* – роз'яснення) розуміється мистецтво тлумачити щось незрозуміле чи навіть «викривлене», пояснювати сенс чужої мови, розкривати зміст різноманітних знаків і символів.

Герменевтика (тобто теорія інтерпретації) поступово набуває в суспільстві універсального значення. Платон свого часу навіть порівнював її з такою категорією, як мудрість, адже герменевтика покликана вирішувати загальні проблеми комунікації – з'ясовувати та пояснювати різні точки зору з того чи іншого приводу, знаходячи спільний ґрунт для розмови, обміну думок, розуміння проблеми в межах певного колективу. М. Гротті з цього приводу зазначав, що герменевтика знаходить собі місце там, де виникає потреба однієї людини зрозуміти іншу [8].

Зародження герменевтики сягає своїм корінням у культуру народів примітивної цивілізації, а з розвитком соціалізації людини робить необхідною потребу розуміння інших мов, із виникненням письма – писемних витоків. Так, обряди присвячення молодих членів суспільства у первісних племен супроводжувалися тлумаченням міфів і ритуальних символів. У античних культурах жерці пояснювали слова віщунів і письмово фіксували ці пояснення. У старогрецькій філософії і філології герменевтика почала сприйматися як мистецтво розуміння висловів жерців та оракулів.

Процес формування герменевтики вилився у складний і неоднозначний шлях, на якому кожна історична епоха вносила свої розробки та корективи. Так, протестантські теологи трактували герменевтику як мистецтво «істинної» інтерпретації священних текстів. У гуманістів Відродження вона стає методом розуміння і перекладу пам'яток античної культури національною мовою, а в ХІХ столітті проголошується найважливішим методом історичного пізнання і гуманітарних наук у цілому. У середині ХХ століття завдяки роботам відомих європейських філософів М. Хайдеггера, Е. Бетті і Г. Гадамера герменевтика з методу гуманітарних наук перетворюється на філософське вчення про буття. У сучасній методології наукового пізнання герменевтика повертає до себе все більшу увагу як учення про розуміння, способи тлумачення текстів і досягнення взаєморозуміння між людьми.

Із розвитком суспільства змінювалися традиції, методи, прийоми, цілі і завдання герменевтики, вона переросла у філософську течію. У сучасному літературознавстві термін „герменевтика" побутує в основному у двох значеннях. По-перше, її розуміють як теорію інтерпретації або мистецтво інтерпретації. По-друге, розглядають у вужчому значенні: як одну з методологій витлумачення, котру по-іншому називають класичною та онтологічною (або філософською) герменевтикою. На думку П. Рікера,

головною її особливістю є здатність до розгадування світових таємниць за допомогою текстів [5].

Європейська традиція текстуальної інтерпретації бере свій початок від античної (тлумачення античних текстів, передусім поем Гомера) та християнської герменевтики (тлумачення Старого та Нового Заповітів).

Філософського змісту цій науці надав Фрідріх Шлейєрмахер. У нього герменевтика – це мистецтво розуміння чужої індивідуальності, іншого. Основою розуміння він вважав психологію того, хто пізнає і розуміє. „Жоден твір, – пише Шлейєрмахер, – не може бути повністю зрозумілим інакше, як у взаємозв'язку з усім обсягом уявлень, з яких він походить, і через знання всіх життєвих стосунків як письменників, так і тих, для кого вони писали. Будь-який твір належить до сукупного життя, частиною котрого він є, так само, як окреме речення до всієї промови чи твору” [7]. Після нього герменевтику перестають розглядати як частину теології, граматики, риторики, логіки чи філософії. Вона перетворюється в комплексну методологію інтерпретації, філологічну науку, що активно використовувала (і використовує) здобутки філософії, історії, психології, естетики тощо.

Герменевтика наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. має у своєму активі теорію загальної герменевтики (Ф. Шлейєрмахер), концепцію герменевтики як методології гуманітарних наук (В. Дільтей), онтологічну (М. Гайдеггер), філософську (Г.-Г. Гадамер) і феноменологічну герменевтику (П. Рікер). Тільки на початку ХХ сторіччя в рамках філософської онтологічної герменевтики М. Гайдеггера виникло поняття “герменевтика фактичності”.

В Україні елементи класичної герменевтичної традиції простежуються у латиномовних поетиках Феофана Прокоповича та Митрофана Довгалевського, а також епізодично у так званому „художньому літературознавстві” (за М. Наєнко): творах І. Вишенського, Г. Сковороди, І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Франка та ін.

Завдяки герменевтиці відбувається тлумачення тих смислів, які є прихованими, складними для миттєвого, безпосереднього розуміння. Текст ніби промовляє до читача власною мовою, яку необхідно зрозуміти, отримує власне життя, потребує правильної інтерпретації. Саме «інтерпретація» (*лат. interpretation – пояснення*) є центральним поняттям герменевтики.

Із проблемою розуміння, тлумачення люди зіткнулися ще в античну епоху. Насамперед це розуміння релігійних і художніх творів. Створені в сиву давнину, записані з переказів, їх тексти рясніли незрозумілими назвами, забутими подіями, поняттями і символами, “темними” місцями. Витлумачити їх, зробити доступними і промовистими для сучасників узялися тодішні мудреці. Ця робота вимагала широкого світогляду, глибоких знань, відповідних навиків. Не завжди тлумачення одного вченого сприймалося іншими, які, у свою чергу, мали власні пояснення, дошукувалися причин невдачі своїх попередників, пропонували свої способи дослідження й осмислення творів. Так закріплювалися певні підходи і прийоми, методики, методи і методології пояснення, які давали найбільш ефективні та переконливі результати. З часом

стало очевидним, що кваліфікованої інтерпретації потребують не тільки давні тексти, але й новотвори, адже різні люди по-різному сприймають той самий текст чи твір. Нове покоління відкриває у ньому нові смислові грані, кожна епоха по-новому актуалізує зміст твору, а в нових культурно-історичних умовах той самий зміст може набирати якісно іншого сенсу – часто досить далекого від авторського задуму.

Інтерпретація сьогодні розглядається як спеціальний підхід до пояснення текстів, у зв'язку з чим виокремлюються різноманітні підходи щодо визначення її суті та завдань. Згідно з герменевтичним підходом, літературна основа твору має велику множинність смислів, з-поміж яких один смисл — прямий, буквальний, а інший – вторинний, що може осмислюватися лише через усвідомлення та аналітику першого. Мова є певним засобом аналізу тексту, а літературний текст розуміється як знаково-символічна система в її культурному й мистецькому контекстах.

В умовах герменевтичного аналізу той, хто читає текст, потрапляє в інший контекст – життєвий, що породжений власним досвідом. Читач перебуває у проміжному контексті – між художньою реальністю і реальністю власного життя. Інтерпретація художнього тексту здійснюється через постійне звернення до свого життєвого досвіду. Поступово виробляється власна позиція, що полягає у згоді чи незгоді з автором та іншими читачами, які в процесі герменевтичної інтерпретації тексту стають учасниками діалогу.

Саме реалізація ідеї діалогічного сприйняття світу становить суть герменевтичного методу, дозволяє кожному читачеві відкрити особистісний смисл тексту, зрозуміти себе завдяки твору. У цьому і полягає особлива цінність діалогу, представленого герменевтичним ученням.

Використання герменевтики дозволяє глибше зрозуміти ідеї великих письменників, учених, висловити своє ставлення до фактів і подій, поведінки персонажів тексту, до особистості автора. Крім того, роздуми про реальність художнього тексту дають змогу більш усвідомлено орієнтуватися в реальності повсякденного життя.

У ході герменевтичного аналізу читач отримує можливість через порівняння досвіду, описаного в художньому тексті, з особистим досвідом, через схвалення чи спростування тих чи інших думок, норм, суджень виробити власні думку і висловити свою точку зору. У зв'язку з цим можна погодитися з тим, що герменевтика багато в чому є мистецтвом, а не строгою наукою. Адже під час інтерпретації ми не просто прагнемо відтворити у своїй свідомості певний образ твору (тексту) в його істотних внутрішніх зв'язках, а ніби творимо новий твір у межах наших особистих сенсів. При цьому важливо зрозуміти, що ми не просто відтворюємо новий текст, не просто змушуємо його грати новими фарбами, а створюємо нові смисли, безумовно пов'язані з глибинними «витоками», зі смисловим корінням самого тексту, але в той же час відмінні від раніше виявлених сенсів, пов'язаних із цим текстом. Інтерпретуючи, ми можемо створити практично новий текст, новий твір, у зв'язку з чим герменевтику можна вважати не лише методом чи вченням, але й виявом творчості, мистецтва.

Висновок. Отже, класична герменевтика ґрунтується на пошуку духовного смислу, що виявляється у тексті. Тому митці сьогодення все більше й більше звертаються до герменевтичних ідей, демонструючи глибину людських переживань. Загалом означене вчення вказує на текст як результат творчої жаги творення, структурне утворення, що має власну дію, свій зміст, свою енергію та механізм. Творчість відомих митців стає по-особливому цікавою, якщо на перший план висунуто саме герменевтичну традицію. Зважаючи на це, герменевтика постає як категорія мистецтва і відкриває безмежні горизонти для подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Іванишин П. В. Національно-екзистенціальна інтерпретація (основні теоретичні та прагматичні аспекти) : монографія / П. В. Іванишин. – Дрогобич : Відродження, 2005.
2. Карпенко З. С. Герменевтика психологічної практики / З. С. Карпенко. – К. : РУТА, 2001. – 160 с.
3. Квіт С. М. Основи герменевтики : навчальний посібник / С. М. Квіт. – К. : Академія, 2003. – 192 с.
4. Кошарний С. Біля джерел філософської герменевтики / С. Кошарний. – К., 1992.
5. Рікер П. Конфлікт інтерпретацій. Очерки о герменевтике / П. Рікер. – М. : Медиум, 1995. – 416 с.
6. Юркевич Е. Н. Герменевтические идеи в восточнославянской философской традиции / Е. Н. Юркевич. – Х., 2002.
7. Ф. Шлейермахер. Герменевтика / Ф. Шлейермахер ; пер. с нем. А. Л. Вольского / науч. редактор Н.О.Гучинская . : Европейский Дом, 2004. – 242 с.
8. Grotty M. The Foundations of Social Research. Meaning and Perspective in the Research Process / M. Grotty . – Los Angeles : Sage Publications, 2007.

Дата надходження до редакції: 04.04.2014 р.